

Isaac Deutscher

Chrusjtjov om Stalin

1956

Introduktion

I denna artikel analyserar Deutscher Chrusjtjovs ”hemliga tal”, dess bakgrund och betydelse. Artikeln skrevs i juni 1956, dvs kort efter att talet hade blivit känt i väst via flera kanaler. Till en början ifrågasattes talets äkthet från i synnerhet kommunistiskt håll, men snart stod det klart att Chrusjtjov verkligen hållit detta tal, även om det sovjetiska kommunistpartiet inte lät publicera det officiellt (däremot fick ledande representanter för kommunistpartierna ta del av det, vanligen via sovjetiska ambassader – detta gäller t ex det svenska kommunistpartiet). Se artikeln [Chrusjtjovs tal 50 år](#) för detaljer om hur talet kom till och spreds, reaktionerna i den världskommunistiska rörelsen m m.

Det är nu klarlagt att den version som spreds i väst var äkta. Talet finns f ö nu även i ”officiell” rysk version och det är denna som ligger till grund för den svenska översättningen på marxistarkivet, se [Chrusjtjovs tal 1956](#). För mer uppgifter om talet, dess politiska konsekvenser m m, se: [Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#) (Chrusjtjovs egen berättelse), [Chrusjtjovs väg till makten](#), [Upprördhet i SUKP efter Chrusjtjovs hemliga tal -56](#) (om den debatt om historiska frågor som tog fart i Sovjet efter 20:e partikongressen), samt [Kina, Albanien och Sovjetunionen 1956-57](#).

Martin F (augusti 2012)

Ingen som har sett och hört N S Chrusjtjov tala från en talarstol eller argumentera med människor kommer att betvivla äktheten av texten med hans hemliga tal vid det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress, som publicerats av amerikanska utrikesdepartementet. Texten har troligtvis luckor, och här och där är kanske avskriften eller översättningen inte helt korrekt. Icke desto mindre är detta riktiga grejer – den autentiske Chrusjtjov säger indirekt om sig själv nästan lika mycket som han säger om Stalin.

Stilen, liksom människan själv är obildad, impulsiv, planlös, nästan kaotisk, men på samma gång är den synnerligen dynamisk och jordnära. Det här är ingen teoretiker eller historiker som ger en marxistisk förklaring till Stalintiden eller tillhandahåller analytiska idéer och allmänna slutsatser. I det avseendet är Chrusjtjov oändligt underlägsen de stora bolsjevikiska kritiker som har avslöjat Stalin före honom, Trotskij, Bucharin eller Rakovskij. Men han ger i särklass den mest levande bilden av Stalintiden, eller i varje fall dess slutfas och för övrigt också av Stalin själv. Han tar med oss in i de mörka korridorerna och gallerierna i Rysslands nära förflutna som en gruvarbetare, med en lykta i hand, skulle ta oss ner i en kolgruva; och med en gruvarbetares hårda näve sätter han dynamit under stalinismens klippor där nere.

Hans framträdande måste vara något av en gåta för de som brukar tillhandahålla klichéer och förenklingar om Stalintiden. Hur kan det komma sig, måste man fråga sig, att en man med så robust personlighet, med ett sinne som till sin natur är så oberoende, och med ett så vulkaniskt och otämjbart lynne, överhuvudtaget kunde överleva under Stalin, och detta högst upp i den stalinistiska hierarkin? Hur lyckades Chrusjtjov behärska sig, hålla sina tankar för sig själv, och dölja sin brinnande hat från Stalin? Hur betedde han sig under diktatorns granskande blick när diktatorn morrade åt honom: ”Varför ser dina ögon så lömska ut i dag?”

Detta är inte platsen att analysera hur hjärnan fungerade hos män som Chrusjtjov under Stalintiden. Jag har försökt göra det på annat håll, t ex i min bok *Russia After Stalin* [Ryssland efter Stalin*]. Men så mycket kan sägas här: hos denne gruvarbetare och gruvarbetarson som har stigit till sin nuvarande position kan man fortfarande förnimma något av denna envisa, tålmodiga, men ändå alerta och klipska anda som en gång kännetecknade den gamle ryska arbetaren när denne undergrävde tsarens tron. Till denna anda fogas nu nya gränser för tänkandet, en ny kapacitet för organisation och en osedvanlig modernitet. När man betraktar Chrusjtjov (även när man, som jag, har en viss negativ inställning till honom) kommer man att tänka på att han förmodligen fortfarande är den ryska (eller rysk-ukrainska) arbetaren i ett större format – den ryske arbetaren som i sitt inre förblev sin övertygelse trogen även i den stalinistiska tvångströjan, och som under årens lopp samlat styrka och vuxit i storlek och vuxit ur tvångströjan. Man skulle kunna säga att genom Chrusjtjov har den ryska arbetarklassens gamla undertryckta socialistiska tradition tagit en försenad och slug hämnd på stalinismen.

Men Chrusjtjov ger också intrycket av att vara en skådespelare som, samtidigt som han spelar sin egen roll med superb självsäkerhet, bara till hälften är medveten om sin egen plats i det stora, komplexa och dystra drama som han har medverkat i. Hans långa, aggressiva monolog är ett skrik från hjärtat, ett skrik om den ryska revolutionens och det bolsjevikiska partiets tragedi, men bara ett fragment av denna tragedi. Han själv hade inte räknat med att brista ut med detta skrik. Så sent som ett par dagar innan han höll det hemliga talet visste han inte att han skulle hålla det, eller i vilket fall visste han inte vad han skulle säga. Även talets uppbyggnad visar att han talar mer eller mindre improviserat: han hoppar nästan urskillningslöst från ämne till ämne, han tillåter sig att spontant göra utvecklingar, och det verkar som han slänger ur sig hågkomster och förtroligheter och sidoreplikar när det faller honom in. Med sin ryckighet skiljer sig detta tal, som hölls vid kongressens slutna session den 25 februari, på ett märkligt sätt från det formella anförande som han själv höll vid den inledande sessionen tio dagar tidigare. De två talen skiljer sig åt på ett anmärkningsvärt sätt även till innehållet. I sitt inledningstal sade Chrusjtjov till exempel:

Vårt partis enhet har byggts upp under loppet av år och tiotals år. Det har vuxit och blivit härdat i kampen mot många fiender. Trotskisterna, bucharinisterna, de borgerliga nationalisterna och andra ytterst vedervärdiga *folkfiender* och förkämpar för kapitalistiskt återupprättande, gjorde desperata försök att inifrån spränga vårt partis leninska enhet, och de har alla har krossat sina huvuden mot vår enhet.

Orden kunde ha kommit direkt från Stalins mun. Men tio dagar senare säger Chrusjtjov så här:

Stalin uppfann termen ”*folkfiende*”. Denna term befriar omedelbart alla från behovet av varje slags bevis för att en människa eller grupp av människor är ideologiskt suspekt i sin polemik. Den gav fritt spelutrymme för att vidta vad som helst mot varje människa som på ena eller andra sättet inte var överens med Stalin....

Chrusjtjov fortsätter sedan med att säga att trotskisterna, bucharinisterna och s k borgerliga nationalisterna, oavsett deras fel, inte var folkfiender, att det inte var nödvändigt att förinta dem, och att de ”krossade sina huvuden” inte mot Partiets ”leninska enhet” utan mot Stalins despotism.

Den talare som kongressen lyssnade på den 25 februari var en helt annan man än den som man lyssnade på tio dagar tidigare. Vad hade hänt under dessa tio dagar som ändrade mannen så radikalt? Uppenbarligen måste någon dramatisk, men ännu hemlig händelse ha inträffat under mellantiden, en händelse som visade Chrusjtjov att det inte dög att avvakta och att han måste stöda den ena eller den andra sidan i konflikten mellan stalinismen och anti-

---

* Ett utdrag ur denna bok finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Marxism och primitiv magi](#) - Red

stalinismen.. Höll kanske den lilla skaran gamla bolsjeviker, människospillror från Stalins koncentrationsläger, som har förts till konferenssalen som hedersgäster, någon protestdemonstration som skakade församlingens samvete? Eller var de unga delegaterna, som hade uppfostrats i Stalin-kulten, så motspänstiga efter Chrusjtjovs första tvetydiga antydningar om Stalin (och ännu mer så efter Mikojans mer frispråkiga kommentarer), att de tvingade honom att komma ut öppet och ta tjuren vid hornen?

Vad som än hände måste Chrusjtjov ge ett svar på ort och ställe, och svaret blev en anklagelse mot Stalin.¹ För att rättfärdiga sin nya attityd, beordrade han, utan tvekan med presidiet godkännande, att Lenins testamente skulle delas ut till delegaterna. Detta så länge undertryckta testamente där Lenin uppmanade partiet att avlägsna Stalin från generalsekreterarposten, det testamente som den anti-stalinistiska oppositionen för länge sedan under årtal förgäves krävt att det skulle publiceras och genomföras.

För den som forskar i sovjetiska frågor tillför Chrusjtjovs avslöjanden föga som verkligen är nytt. Den som skrivit en biografi över Stalin finner i dem på sin höjd några fler exempel på sådant som redan är välkänt. Chrusjtjov bekräftar i varje detalj den berättelse om relationerna mellan Lenin och Stalin mot slutet av Lenins liv som Trotskij gav. Stalins gamla kritiker visar sig också ha rätt i vad de sade om hans metod för kollektivisering, om utrensningarna och om de trotskistiska och bucharinistiska ”femte kolonnerna”, något som inte bara kommunister utan även konservativa, liberaler och socialister i väst en gång föredrog att sätta tilltro till. Inte heller finns det något förvånande för historikern i Chrusjtjovs avslöjanden om Stalins roll i det senaste kriget och om hans missbedömningar och misstag.²

Men det är inte ur historikerns synvinkel som Chrusjtjovs föreställning bör bedömas. Han talade inte till forskare, utan till män och kvinnor som tillhör en ny kommunistisk generation, och till dem kom hans ord som en jättelik chock, och som inledningen till en djupgående mental – och moralisk – omvälvning.

Betänk bara hur Chrusjtjovs skiss av Stalins karaktärsdrag, ritad på en höft men ändå väldigt tydlig, måste påverka kommunister som fostrats i Stalin-kulten. Nu ser de hur ”folkens fader”, instängd som han var i Kreml, under de sista tjugofem åren av sitt liv vägrade att ta en titt på en sovjetisk by – på den nya kollektiviserade byn, vägrade att stiga ner i en fabrik och möta arbetare, vägrade att ens kasta en blick på armén där han var generalissimus, för att inte tala om att besöka fronten. Hur han spenderade sitt liv i en halvt verklig och halvt fiktiv värld av statistik och lögnaktiga propagandafilmer, planerade skatter som var omöjliga att inkassera, pekade ut frontlinjer och offensivlinjer på en jordglob på sitt skrivbord, såg fiender krypande mot honom från alla vinklar och vrår, behandlade medlemmarna i sin egen politbyrå som sina föraktliga lakejer, nekade en Vorosjilov tillträde till sammanträdena och smällde igen dörren i Andrejevs ansikte, eller läxade upp Molotov och Mikojan, ”tryckte ned” sina samtalspartner ”moraliskt och fysiskt”, drog i trådarna bakom de stora utrensningrättegångarna, kontrollerade och undertecknade personligen 383 svarta listor med namn på tusentals dödsdömda partimedlemmar; beordrade domare och NKVD-män att tortera utrensningarnas offer för att framtinga bekännelser, ”planerade” deportationer av hela folk och utgöt vanmäktigt sin vrede över att det ukrainska folket var för stort för att deporteras, blev sjuk av avund på Zjukovs militära berömmelse, ”viftade med lillfingret” åt Tito och väntade på Titos förestående fall, omgiven av täta moln av rökelse och, som en opiumätare, begärde han mer och infogade med sin egen hand avsnitt med beröm till sitt eget ”geni” – och

¹ Efter dessa ord skrevs har vi fått veta att Chrusjtjov hade fått godkännande av centralkommittén, eller snarare av dess majoritet – en stor minoritet, bestående av stock-konservativa stalinister var emot att han skulle komma ut med dessa avslöjanden.

² Se till exempel min [Stalin](#), kapitel 12.

till sin egen blygsamhet! – i sin officiella smickrande biografi och i läroböcker i historia; han designade själv stora, monstruöst fula, jättemonument med sig själv, och han skrev själv in sitt eget namn i den nya nationalsången som skulle ersätta Internationalen. Således avslöjade Chrusjtjov inför sitt parti det stora, grymma, nyckfulla, morbida, mänskliga monster inför vilken kommunisterna hade legat framstupa i över ett kvarts sekel.

Och ändå tillägger Chrusjtjov att Stalin ”var förvissad om att allt detta var nödvändigt för att vi skulle kunna försvara det arbetande folkets intressen mot klassfiendens konplotter och mot angreppen från det imperialistiska lägret”. När han anade att inte ens de som stod närmast honom delade hans fobier och misstankar, vred Stalin sina händer i förtvivlan: ”Hur ska det gå utan mig” morrade han. ”Ni är helt förblindade, som kattungar!” ”Han betraktade allt detta”, försäkrar Chrusjtjov kongressen igen, ”utifrån synvinkeln att det gällde försvaret av arbetarklassens intressen... vårt intresse av att socialismen och kommunismen skulle segra. Vi kan inte säga att detta var en dåres handlingar... Detta är den verkliga tragedin!”

Ändå förblir tragedins drivkraft dold hos Chrusjtjov. Hela hans tal är fullt av fördömanden av hjältekulten. Dess enda tema är makten, den övermänskliga makten, hos den usurpator som ”placerat sig över partiet och ovanför massorna”. Gång på gång hävdar Chrusjtjov att allt det onda som det kommunistiska partiet, det sovjetiska folket och den internationella arbetarrörelsen under så lång tid fick genomlida härrörde från denna enda ”individ”. Och så säger han nästan lika många gånger att det är helt fel att föreställa sig att en man kan utöva så mycket inflytande på historien, för de riktiga skaparna av den sovjetiska historien har varit massorna, folket och det ”kämpande bolsjevikpartiet” som bildats och inspirerats av Lenin.

Var fanns då detta ”kämpande parti” när Stalin ”placerade sig över det”? Var var dess stridbarhet och leninska anda? Varför och hur kunde despoten påtvinga massorna sin vilja? Och varför underkastade sig ”vårt heroiska folk” så passivt?

Alla dessa frågor, som har så nära samband med den marxistiska världsåskådningen, lämnar Chrusjtjov obesvarade. Men om man är överens om att historien inte görs av halvgudar utan av massor och samhällsklasser, då återstår att förklara hur denna halvgud kunde uppkomma, och detta kan endast förklaras utifrån förhållanden i det sovjetiska samhället, bolsjevikpartiets intressen och sinnestillståndet hos dess ledarskap. Men knappt har vi tillsammans med Chrusjtjov dykt ned till detta djup i den senaste tidens sovjetiska historia förrän hans lampa slocknar och vi återigen omges av en tjock och genomtränglig dimma.

Den sovjetiska regimens politiska utveckling kan i grova drag indelas i tre faser. Under den första upprättade bolsjevikerna under Lenin sitt maktmonopol, enpartisystemet, som de såg som det enda sättet att bevara sin regering och trygga Oktoberrevolutionen mot inhemska och utländska fiender. Men efter att ha undertryckt alla andra partier, splittrades bolsjevikpartiet självt i flera fraktioner som konfronterade varandra i fullkomlig fientlighet. Enpartisystemet visade sig vara en motsägelse: det enda partiet uppdelades i minst tre partier.

Under den andra fasen ersattes det enda partiets styre av en enda bolsjevikfraktions styre, den som leddes av Stalin. Principen om det ”monolitiska” partiet proklamerades. Endast ett parti som inte tillåter att det uppstår olika meningsriktningar i dess mitt, kan värna sitt maktmonopol, hävdade Stalin. Men även den enda fraktionens styre visade sig vara en chimär. När den hade fått fullständigt herravälde, slets den segrande fraktionen, precis som tidigare det segrande partiet, itu av interna rivaliteter och motsättningar.

Under den tredje och sista fasen får den enda fraktionens styre ge vika för den enda ledarens styre, vilken genom själva karaktären på hela processen måste vara intolerant mot varje potentiell utmaning mot hans auktoritet, ständigt på sin vakt, ständigt misstänksam, och ständigt inställd på att genomdriva sin vilja. Maktmonopolet nådde sin kulmen.

Fram till år 1921 var bolsjevikpartiet, samtidigt som det undertryckte alla andra partier, fortfarande fritt internt och demokratiskt styrt. Men efter att ha berövat andra frihet, kunde det inte undgå att förlora sin egen frihet. Samma sak hände sedan med den stalinistiska fraktionen. Mellan 1923 och 1930 avskaffade denna den ”inre partidemokratin” för sina motståndare, men var själv fortfarande mer eller mindre demokratiskt styrd. Men till slut måste den lämna ifrån sig hela sin frihet till sin egen ledare.

Från stadium till stadium blev maktmonopolet allt smalare. Ju smalare det blev, desto häftigare och mer hänsynslöst måste det försvaras, och desto färre och svagare blev hindren och de tillbakahållande influenserna. De tidiga bolsjevikerna omhuldade debatter i sina egna led för mycket för att kunna driva igenom förbud mot debatter utanför sina led med något som liknade det stalinistiska våldet. Innan den dukade under för Stalin kunde även den stalinistiska fraktionen bara utesluta sina motståndare och landsförvisa dem, den kunde inte ens tänka sig de stora utrensningrättegångarnas blodiga upplösning. Stalin måste undertrycka sin egen fraktion innan han kunde iscensätta förintelsen.

Varje fas i denna utveckling följde obevekligt ur den föregående. Den ende ledarens styre ur den enda fraktionens, och den inre fraktionens styre ur det enda partiets. Det som gav hela utvecklingen dess fart och krampaktiga och grymma karaktär var de sociala spänningarna i en nation som först ödelades och led hungersnöd efter sju års krig, revolution och inbördeskrig, och som sedan brådstörtat genomgick forcerad industrialisering och kollektivisering och drogs in i förödande krig och kapprustningar, som alla krävde tunga offer, sträng disciplin och massivt tvång, och allt detta försåg Stalin med motiveringar och förevändningar för sin användning och missbruk av maktmonopolet.

Stalin framträdde således inte som en *diabolus ex machina*. Ändå är det som en *diabolus ex machina* som Chrusjtjov presenterar honom. Det är inte svårt att förstå varför han ser Stalin på detta sätt. Chrusjtjov och hans kollegor representerar den stalinistiska fraktionen, eller snarare det som återstod av densamma över tjugo år efter att den undertrycktes. Det är en annan fraktion än den som fanns för tjugo år sedan. Den styr ett annat land – världens andra industrimakt. Den leder ett annat ”socialistiskt läger” – ett läger som innefattar en tredjedel av mänskligheten. Den är rikare på erfarenheter och dyrköpta insikter. Den är angelägen att förstå vad som har hänt den, och den undersöker oroligt sitt eget mystiska förflutna. Men detta är fortfarande den stalinistiska fraktionen, som försöker modifiera sin gamla inriktning och bana sig en väg framåt i den snårskog som utgörs av dess egna erfarenheter och traditionella men nu ohållbara ståndpunkter.

Chrusjtjov har beskrivit hur presidiemedlemmarna, de män som styr Sovjetunionen och hanterar dess stora, nationaliserade ekonomi (världens största enskilda industrikoncern!) tillbringat dagar och veckor för att fördjupa sig i NKVD-arkiven, utfrågat de funktionärer som en gång genomförde utrensningar och framtvingade bekännelser, och på så sätt i sina tankar har återupplevt det förflutnas långa mardröm. Men den förståelse som presidiemedlemmarna, särskilt de äldre, är förmögna till, har sina historiskt bestämda begränsningar som de inte lätt kan överskrida. De kan inte se var och varför saker och ting ”gått fel”. Om det var möjligt skulle de vilja stryka över det sista kapitlet i sin historia, kapitlet där Stalin förtryckte och ”förrådde” sina egna anhängare. De skulle gärna vilja tro att det som gjordes i de tidigare kapitlen var befogat och nyttigt och inte behövde leda till det slutliga sammanbrottet och skammen.

De fördömer i efterhand den ende ledarens välde, men ser inget fel i den enda fraktionens styre, som i sin tur hade sina rötter det enda partiets styre. De skulle vilja förbli stalinister utan och mot Stalin, och att återuppväcka den ”friska” och ”oskyldig” andan hos 1920-talets stalinism, av den stalinism som ännu inte hade indränkt sina händer i blodet från det gamla

bolsjevikiska gardet och blodet från massor av bönder och arbetare. De inser inte att de sista dagarnas ”vansinniga” stalinism hade uppstått ur den tidigare ”förnuftiga” stalinismen, och att det inte bara var Stalins nyckfulla och grymma karaktär som var ansvarig för den.

Detta synsätt styr alla Chrusjtjovs resonemang. Det dikterar utbudet och karaktären på hans avslöjanden. Eftersom Chrusjtjov för den gamla, av Stalin ”förrådda”, stalinistiska fraktionens talan, innehåller hans bevis mot Stalin stora luckor och är alltför ofta tvetydiga, trots rättframheten i det språk han använder och den chockerande karaktären hos de fakta han relaterar.

Chrusjtjov bygger sin talan mot Stalin på tre uppsättningar fakta: Lenins fördömande av Stalins ”grovhet och illojalitet” i sitt testamente, Stalins roll under utrensningarna, och på bristerna i Stalins ledarskap under kriget. Under varje anklagelsepunkt behandlar han fakta selektivt, så att bevisningen vänds mot Stalin snarare än mot den stalinistiska fraktionen.

Han frammanar Lenins spöke, eftersom endast med denna allierad vid sin sida kan han, efter trettio år av Stalin-dyrkan, hoppas att betvinga Stalins spöke. Från Lenins testamente citerar han de avsnitt som riktar sig direkt mot Stalin, men förbigår med tystnad allt som Lenin sade till förmån för Trotskij och Bucharin. Han försäkrar oss att han nu ser ”objektivt och opartiskt” på det gamla partiets fejder, men han betecknar fortfarande Trotskij och Bucharin som ”leninismens fiender”, även om de inte längre är ”folkfiender”. I ljuset av Lenins testamente kan trotskismen och bucharinismen ses som minst lika legitima avkommor till leninismen som den tidiga stalinismen. Därför publicerades testamentet inte till en början i Ryssland – det utdelades bara till delegaterna vid den tjugonde kongressen.³ Och även i sitt hemliga tal är Chrusjtjov rädd för att göra en alltför omfattande användning av det.

Ännu mer talande är luckorna i Chrusjtjovs berättelse om utrensningarna. Han börjar med dunkla antydningar om mordet på Kirov 1934, den händelse som satte lavinen av terror i rörelse. Han anspelar på Stalins tysta medgivande till brottet, men tillägger att ingenting är säkert, och han lämnar mysteriet så djupt som någonsin. Sedan ger han en mer eller mindre detaljerad och skrämmande redogörelse för de hemliga utrensningarna av Eiche, Postysjev, Kosior, Tjubar, Mezjlauk och Rudzutak, som omkom mellan 1937 och 1940, och utrensningen av Voznesenskij 1950. Men han har ingenting explicit att säga om utrensningsträffarna 1936-38, som chockade världen och där svarandena var världsberömda män, erkända ledare i bolsjevikpartiet, i Röda armén, i den sovjetiska diplomatin, och i Kommunistiska internationalen. Han avslöjar ingenting av den inre historien om utrensningarna av Zinovjev, Kamenev, Bucharin, Radek, Rakovskij, Pjatakov, Tuchatjevskij. Han tiger om mordet på Trotskij som anstiftades av Stalin och Berija. Eiche, Postysjev och Tjubar var jämförelsevis obetydliga figurer: deras namn betydde lite eller ingenting, varken för omvärlden eller den unga sovjetiska generationen. Men de var män i den stalinistiska fraktionen, och genom Chrusjtjov hedrar fraktionen dem som martyrer.

Att den stalinistiska fraktionen rehabiliterar sina män, att den hyllar sina martyrer och att den visar upp den lidandets kalk som dess egen ledare fick dem att tömma är förståeligt. Endast den nedrigaste av dess fiender kan skadeglatt gotta sig över detta skådespel, eller håna den tragiska underton som genljuder i hela Chrusjtjovs tal. Chrusjtjov har avslöjat den enorma omfattningen på den pogrom som Stalin utsatte sina egna anhängare för. Inte för inte har han uppehållit sig så mycket vid de öden som drabbade delegaterna vid det sjuttonde kongressen, som hölls 1934. Vid denna kongress firade den stalinistiska fraktionen sin slutliga seger över alla sina motståndare, och i partiets annaler kallas det ”Segrarnas kongress”. Av de närmare 2.000 ”segrarna”, dvs delegaterna som var närvarande vid kongressen, blev enligt Chrusjtjov

³ Det har sedan dess publicerats i *Kommunist* och *Lenins Verk* [På marxistarkivet: [Brev till kongressen m m](#)]

60 procent arresterade ”anklagade för kontrarevolutionära brott (de flesta 1937-1938)”. Av de 139 medlemmarna som valdes in i centralkommittén ”blev (huvudsakligen under åren 1937-1938) 98 personer arresterade och avrättade, dvs 70 procent”. Således, under enbart dessa år förintade Stalin mellan 60 och 70 procent av de ledande kadrerna i sin egen fraktion, och det fanns oräkneliga offer bland gräsrotterna.

Den allmänna opinionen utanför Ryssland har under senare år känt till de anti-stalinistiska terroroffrens öde. Det är inte mer än rätt att de även bör känna till de stalinistiska offrens öde. Men inser inte Chrusjtjov och hans medarbetare det oanständiga i att enbart inrikta sig på de egna stalinistiska martyrerna? Tror de verkligen att en Trotskij, en Zinovjev, en Bucharin, en Tuchatjevskij, eller Rakovskij, för att inte tala om andra, kommer att glömmas medan en Eiche och Postysjev inte kommer att göra det?

Hela Chrusjtjovs anklagelseakt mot Stalin genomsyras av motivet att rentvå sig själv. Vi får känslan av att sitta i domstolen och lyssna på ett av åklagarsidans rättegångsbiträden som, samtidigt som det öser anklagelser mot mannen i förhörsbåset, hela tiden måste komma ihåg att han också måste bevisa att han, åklagaren och hans vänner, inte hade någon del i svarandens brott. Vi tror lätt på den tilltalades skuld, men vi undrar om åklagaren inte har gått för långt i försöken att rentvå sig själv. Vi känner även en smygande misstanke om att han för att rentvå sig själv här och där har målat svaranden karaktär bara en aning för svart.

”Allt underordnades en enda persons godtycke”, Chrusjtjov upprepar detta om och om igen. Men om så är fallet, ”kanske kamrater ställer frågan: Åt vilket håll tittade egentligen alla ledamöter i politbyrån ...? Varför tog de inte upp kamp ... Varför görs det först nu?” Dessa varför? surrar i Chrusjtjovs öra som förhatliga getingar, och något ilsket försöker han jaga bort dem. Omedvetet visar han bara att mycket mer stod på spel än ”en enda persons godtycke”. Stalin hade så mycket utrymme för sitt godtycke enbart därför att Chrusjtjov och hans gelikar erkände honom som sin ledare och accepterade hans vilja.

Chrusjtjov erinrar sig hur först alla litade på Stalin och ivrigt följde honom i kampen mot de övriga bolsjevik-fraktionerna tills de hade gjort honom så mäktig att de själva blev maktlösa. Han visar att även när de skulle ha kunnat agera mot honom, så ville de inte agera. Han berättar att 1941, då Röda armén vacklade under Hitler första stormanlopp, sviktade Stalins nerver, han var modfälld och tjurade i sin datja. Det kan tyckas att detta var en möjlighet för partiledarna att bli kvitt honom. Istället skickade de en deputation till Stalin för att be honom att åter ta över ledningen, och på så sätt de dömde de sig själva och landet till ytterligare tolv år av terror och förnedring. Ingen av dem hade Trotskij's tillförsikt och mod, vilken så tidigt som 1927 förutsåg en sådan händelseutveckling och yttrade (i hans berömda ”Clemenceau-uttalanden”) att i en sådan kris skulle det vara partiledarnas plikt att störta Stalin för att föra kriget mer effektivt och till ett segerrikt slut.

1941 års politbyrå fruktade att en förändring av ledningen mitt under kriget skulle medföra en alltför farlig chock för moralen, och slöt upp bakom sin förtryckare. Det bör noteras att detta inte var första situationen av detta slag. På exakt samma sätt hade politbyrån nio år tidigare, på höjden av kollektiviseringen, hissat en uppgiven och tjurande Stalin tillbaka upp i sadeln. I varje kritiskt läge kände politbyrån behovet av en ”stark arm”, och vände sig till Stalin bara för att stöna under hans starka arm årtal därefter. De hade upphöjt hans auktoritet till skyarna och när det så uppstod en kris kände de att de inte hade tillräckligt med auktoritet för att ta hans plats. Eftersom Sovjetunionens historia var en rad nödlägen och kriser befann sig den stalinistiska fraktionen hela tiden i en återvändsgränd, från vilket den inte kunde komma ut trots att återvändsgränden för så många av dess ledare och medlemmar innebar graven.

En fråga som oundvikligen inställer sig är om inte några medlemmar av den härskande gruppen under alla dessa år försökte göra slut på mardrömmen. Det hade varit underligt om

inga komplotter alls hade kläckts mot Stalin i hans egen omgivning. Om Chrusjtjov och hans kollegor verkligen ansåg att ”alltihopa berodde på en enda persons godtycke” (vilket aldrig Trotskij, Zinovjev och Kamenev trodde), borde då inte några av dem ha dragit slutsatsen att lösningen var att eliminera denna enda person? Chrusjtjov säger att Postysjev, Rudzutak och andra ledande stalinister faktiskt kom i opposition till Stalin. Men även här lämnar han många saker osagda, så historien om den stalinistiska opposition mot Stalin återstår att bringas i dagen. Historikern finner ytterligare en motsägelse i Chrusjtjovs vittnesmål, en som även finns hos Trotskij:s bedömning av Stalin, men hos Chrusjtjov är naturligtvis motsättningen mycket grövre. Chrusjtjov betonar såväl landvinningarna som misslyckandena under Stalintiden. För landvinningarna – industrins framsteg, utbildningens dito, planekonomin, segern i kriget – berömmar han massorna, folket, partiet, den leninistiska läran och till och med centralkommittén, Stalintidens kuvade och fogliga centralkommitté! Misslyckanden skyller han på Stalin ensam. Denna fördelning av beröm och klander är alltför tillrättalagd för att vara trovärdig. Att Stalins personliga bidrag till de mörka sidorna av Sovjetunionens liv var exceptionellt stort är självklart. Men säkert hade också massornas efterblivenhet och apati liksom partiets dumhet och blindhet också något att göra med misslyckandena?

Om egenskaperna hos en enda man var ansvariga för exempelvis de sovjetiska militära katastroferna 1941-42, var de då inte också i viss mån ansvariga för segrarna 1943-45? Om alla viktiga beslut om politik och strategi togs av Stalin ensam, som Chrusjtjov säger, då är det i alla händelser ologiskt att förneka Stalin all beröm för framgångarna.

Stundom har Chrusjtjovs argument en anstrykning av Tolstoj: i *Krig och fred* hävdar Tolstoj att alla idéer, planer och beslut som tillkommit genom kejsare, generaler och ”stora män” är meningslösa och värdelösa, och att det endast är de otaliga, spontana och icke samordnade handlingarna som utförs av folkets namnlösa massor som skapar historia. Men Tolstoj är konsekvent: han tillskriver inte ”stora män” någon särskild påverkan på historien, vare sig för det onda eller det goda, medan den nuvarande sovjetiska ledargruppen verkar spela jag-vinner-du-förlorar-i-vilket-fall-som-helst med Stalins spöke.

Som en reaktion mot Stalin-kulten är detta oundvikligt och kanske t o m ett friskhetstecken. Det är inte första gången i historien som en orgie i bild dyrkan följs av ett utbrott av bildförstörelse. Den som krossar sin avgudabild står på sätt och vis över den som kastar sig till marken inför densamma, hans förståelse kommer närmare sanningen. Men denna förståelse är fortfarande bara negativ och begränsad. Den djupare förståelsen av det förflutna som det post-stalinistiska Ryssland ännu inte uppnått kommer säkert att överskrida såväl bild dyrkan som bildförstörelsen.

Det spelar ingen roll hur kraftfullt Chrusjtjov försöker utverka alibi för sig själv och den nuvarande styrande gruppen, han lyckas bara bevisa ett alibi till hälften. Denne speciella åklagare kan inte övertyga oss om att han inte har varit svarandens medbrottsling – på sin höjd kan han övertyga oss om att han var en medbrottsling under tvång. Han talar om Berija som ”denne skurk” som ”tog sig upp på den statliga karriärstegen genom att kliva över massor av lik”. Så sant! Men var Berija ensam? Vilka av dem som klättrade uppför karriärstegen under Stalins tid klev inte över sina kamraters ”lik”? Man undrar om inte Berija, om han hade fått förmånen av en offentlig rättegång, i självförsvar skulle ha använt samma argument som Chrusjtjov. Använde han dem inte i den hemliga rättegången?

Men vi behöver inte gå så långt. Chrusjtjov beskriver med fasa karaktären av en tidigare förhørsledare som deltog i att förbereda utrensningarna 1937-38 och framtvingade bekännelser – denne funktionär kallades till ett sammanträde i presidiet och utfrågades. Han är, säger Chrusjtjov ”en riktig nolla med en hönas synkrets, ett rent missfoster i moraliskt hänseende”. Återigen behöver vi inte tvivla på sanningshalten i beskrivningen: mannens

kvaliteter passade uppenbarligen hans funktion. Men vad åberopar denna motbjudande karaktär till sitt försvar? Hans försvarade sig med, vilket Chrusjtjov berättade, att han agerat på ett uppdrag som han uppfattade det vara hans plikt som partimedlem att genomföra, och att han inte kunde göra något annat. Chrusjtjov avvisar indignerat denna ursäkt som värdelös. Men nästan i samma andetag använder han samma ursäkt för sig själv och de övriga politbyråmedlemmarna i: Under Stalin, säger han, ”vågade ingen säga någonting öppet och fritt”.

Tragedin i dagens Ryssland är att hela nationens elit, dess intellektuella, dess civilförvaltning, och alla dess politiskt sinnade element i större eller mindre utsträckning är delaktiga i Stalins skuld. Förmodligen finns det idag ingen i Moskva som skulle kunna påta sig rollen som Stalins åklagare och domare och samtidigt visa sin egen oskuld. Stalin gjorde hela nationen, åtminstone alla utbildade och aktiva element, till sina medbrottslingar. De som vägrade att utföra hans påbud likviderades, med mycket, mycket få undantag, för länge sedan.

Det är mot denna föga gynnsamma bakgrund som avstaliniseringen nu genomförs. Att den överhuvudtaget genomförs visar i vilken utsträckning den har blivit en nationell nödvändighet för Sovjetunionen. Men avstaliniseringens initiativtagare och företrädare är själva oundvikligen besudlade av stalinismen – det finns inget annat mänskligt material tillgängligt och det kan det heller inte finnas på kort sikt. För att parafrasera ett berömt bolsjevikiskt telesätt, det post-stalinistiska samhället måste byggas med tegel som finns kvar från stalinistiska Ryssland.

Vad som än sägs mot Chrusjtjov och hans medarbetare, så är slaget som han riktade mot stalinismen mycket mer än en taktisk manöver och mycket mer än ett utspel från en diktator som är angelägen om att upphöja sig själv på sin företrädares bekostnad. Chrusjtjov har inte bara avslöjat Stalin, utan stalinismen, inte bara mannen, utan hans sätt att regera, och detta gör det närmast omöjligt att fortsätta eller blåsa nytt liv i detta styrelsesätt. Han föresatte sig att endast föra den stalinistiska fraktionens talan mot Stalin, och han har raserat den stalinistiska fraktionens rättsfall. Men trots allt förmådde han inte att hålla sig till att enbart rehabilitera stalinisterna. Logiken i hans resonemang ledde honom till att även, motvilligt och halvhjärtat, rehabilitera anti-stalinismens martyrer. Han läste upp Lenins och Krupskajas brev som visade partiet att det inte var Stalin och Molotov, utan Kamenev och Zinovjev (som Chrusjtjov själv hade beskrivits som ”folkfiender” bara några dagar tidigare) som stått närmast grundaren av bolsjevismen. Han tillade att om partiet hade hanterat sina angelägenheter på det leninistiska och inte det stalinistiska sättet, då skulle det ha fungerat tolerant gentemot dessa ”folkets fiender”, även om det var oense med dem.

Detta var inte bara struntsaker. Inte heller var det så att Chrusjtjov bara grät över förspillt blod. Med eller mot sin vilja har han stuckit hål på idén om det monolitiska partiet och den monolitiska staten där alla måste tänka likadant. I historiska termer har han proklamerat en ny princip som legaliserar pluralism vad gäller åsikter, meningsskiljaktigheter och polemik. Han har ytterligare motiverat och utvecklat denna nya attityd genom att eftertryckligt avvisa Stalins teori som hade tjänat som moraliskt försvar för att härska genom terror, teorin att allt eftersom Ryssland rycker framåt på vägen mot socialismen så skärps klasskampen mer och mer och ”klassfienderna” blir allt farligare. Mot detta framhöll Chrusjtjov att klasskonflikterna mildras och klassfiender blir färre, mindre ondskefulla och mindre aggressiva och att det därför inte finns någon anledning att bekämpa dem så som de har bekämpats hittills.

Genom att bifalla denna ståndpunkt har den tjugonde kongressen krossat systemet med terroristiskt styre som ärvts av Stalin. Den har också givit en ny stimulans att vända på den trend som lett från det enda partiet till den enda ledaren, och från monoopolet på makten till monoopolet på tänkandet.

När Chrusjtjov på detta sätt åstadkommit en chock, är han angelägen om att mildra dess effekter. ”Vi kan inte låta denna fråga komma utanför partiet, i synnerhet inte till pressen”, varnade han sina åhörare. ”Det är av detta skäl vi behandlar den här vid en sluten kongress-session. Vi bör känna till gränserna, vi bör inte ge ammunition åt fienden, vi bör inte tvätta vår smutsiga byk inför deras blickar.”

Det var dock knappast den anti-kommunistiska världen, ”fienden”, som Chrusjtjov och de övriga partiledarna var rädda för detta fall. Man kan till och med misstänka att den lösmynt-het, som har gjort det möjligt för det amerikanska utrikesdepartementet att agera som Chrusjtjovs första förläggare, inte var ovälkommen till Moskva. Det är från det sovjetiska folkets massor som hans tal hittills har hållits hemligt. Till dem förmedlas sanningen endast i noga vägda och omsorgsfullt graderade doser.

Det kan vara så att det sovjetiska folket skulle ha reagerat nervöst eller t o m osunt på detta uppvaknande från Stalintiden, om det hade varit för häftigt. Men det är lika möjligt att de skulle ha visat tacksamhet av det slag som människor brukar känna när de vaknat upp ur en mardröm – och ju hårdare uppvaknandet ur en mardröm är, desto bättre. En utomstående kan dock inte så lätt bedöma läget i Sovjetunionen. Det kan vara så att de som ansvarar för denna svåra och välgörande verksamhet bedömer psykologin hos sitt eget folk på rätt sätt.

Ändå, ”tvätt av vår smutsiga byk” kan knappast bedrivas bakom det sovjetiska folkets rygg så mycket längre. Det måste göras framför dem och i fullt dagsljus. Det är ju trots allt i deras svett och blod som den ”smutsiga byken” genomdränktes. Och tvätten, som kommer att ta lång tid, kommer kanske få ett slutföras av andra händer än de som har påbörjat det – av yngre och renare händer.

Översättning: *Martin Fahlgren*